

Bibliai metanyelv

Az irodalom nyelve egyre inkább metanyelvvé válik.

„Egészen bizonyos, hogy a posztmodern éra nyelve kénytelen lesz metanyelvvé válni az idézetnyelv értelmében, szellemi alapja pedig az ironia lesz” – írja Viktor Žmegač. A legújabb narratológiai kutatások fényében azonban az is nyilvánvaló, hogy a metanyelv, az önmagára reflektáló irodalmi beszédmód komplex jelenség, amely az idézet, az intertextualitás, az utalás, a paródia formáit, a fikcionalitás tematizálását, az irodalmi eszköztár szóvá tételét egyaránt magába foglalja. Egy többé-kevésbé elkülöníthető „poetológiai parabázisról” (Žmegač) van tehát szó, amely explicit és implicit önreflexiók eljárások révén jön létre a szövegben.

A művészi megnyilatkozás eme aferenciális jegyei magából az emberi nyelvből eredeztethetők. Az emberi nyelvben mint logikai rendszerben foglaltatik az az ambivalencia, amelyből a többértelmű viszonylatok felmerülésének konstans lehetősége kizárt. A nyelv ugyanis nemcsak a világnak, hanem önnönmagának, a nyelvnek a leírására is szolgál.

Heidegger a mondás által közlő beszédnek egyúttal önkimondás jelleget tulajdonít. Az önkimondás nyelvi indexei szerinte a hanglejtés, a moduláció, a beszédtempó és a beszédmód.

Számos logikai probléma közös gyökere abban van, hogy – Jacob Bronowski szavaival –: „egy kellően gazdag rendszer vonatkozási köre szükségképpen tartalmaz önmagára utaló vonatkozásokat. Ez aztán végtelen regresszióra vezet, a visszaverődések, mint valami tükörteremben a végtelenségig folytatódnak”. Az emberi nyelv éppen abban különbözik a gépnyelvtől, hogy öntükröző, önértelmező reflexszel rendelkezik.

Ha a világot tükrözve az emberi nyelv szükségképpen válik önmagára visszautalóvá, akkor az irodalom, mint ennek a viszonynak az építménye, eleve erre az önreflexiók fundamentumra épül rá, és saját lényegét éppen ennek az öntudati mozzanatnak a kibontakoztatásában leli meg.

Az ember alkotta mű ugyanis elsősorban megalkotottságának tényével fordul a világ felé. A művészet alakulástörténeti folyamatai arról tanúskodnak, hogy az emberi tudatfejlődés immanens része a kreatív önkifejezés. Az alkotótevékenységet a kezdetektől fogva kíséri az önkontroll, az önmagát alkotás közben látó és fürkésző ember tükre. Ennek oka az az alkotáslélektani tényező, hogy magának a teremtő mozdulatnak nemcsak expresszív, hanem reflexiók ingerei is vannak, s az értelmezés fényköréből nem vonható ki maga a megfigyelő sem.

Az önlátó és önláttató gesztus a művészetek kezdetétől archetipikus jelenséggént ívódik be az esztétikai valóságelsajátítás folyamatába.

A regényműfaj történetében a metanarratív tünetek az újkori regény születésével kapnak erőre. A mítoszi beszédmód hihetőségi biztosítékainak elvesztése után ugyanis a történetmondásnak a narrátor, az elbeszélő személyében kell megalkotnia azt az érvrendszert, amely az elbeszélést a befogadó számára fontossá és meggyőzővé teszi. A válságba jutott megnyilatkozásforma kiszolgáltatottá válik, nem leplezheti tovább, hogy rászorul a művi megformáltságra. A megszólalásnak igazolnia kell önmagát, a választott formai kó-

dokat, hisz a hang immár nem a közösség nevében, s nem isteni szócsöként nyilatkozik meg. A megkérdőjelezettség állapotában csak azok a diszkurzusok válnak autentikussá, amelyek visszajeleznek erre az állapotra, s ezáltal máris egyféle válasszal rendelkeznek.

A mítoszi beszédhelyzet és a metanarratív jelenségek közötti ok-okozati összefüggés egy művészettörténeti pillanat legfontosabb tünete.

A bibliai megszólalás – a maga sajátosság helyzetével – ebből a szempontból szükség-szerűen mutat más képet. Alapvető tény, hogy a Szentírás nem esztétikai célzattal születik. Olyan nyelvtermék azonban, amely formatörténeti vívmányaival és a transzcendens tartalomtöbblet utalásos/sejtető kifejezésével a szépirodalom számára állandó, megkerülhetetlen forrás. *Northrop Frye* – Blake-et idézve – a művészet nagy kódexének tartja a Bibliát. A Biblia tematikus szempontból összöveg, pretextus minden művészeti ág számára, az irodalom számára azonban nyelviségénél fogva ennél sokkal több.

A Szentírás nyelve költői és retorikus, telis-tele van szóképekkel, gondolatalakzatokkal. *Northrop Frye* szerint „a Biblia nyíltan antireferenciális, ez tudatosan kizár minden önmagán túli jelenlét-világot. A kereszténység számára az Őszövetségben minden »típus«, melynek »antitípusa«, vagyis egzisztenciális valósága az Újszövetségben van. Ez a Bibliát egyfajta kettős tükörré teszi, mely pusztán önmagát tükrözi.

Az önidézés, a belső intertextualitás eme intenzív formája is jelzi, hogy a Bibliai esetében a történelmi jelenlét mögöttes, a tárgyi valóságvonatkozás feltételezése csak zavart okoz, míg ha pusztán könyvként fogadjuk el a szent szöveget, akkor kifejezései értelmessé válnak így, ennek a felfogásnak már csak már csak következménye az a megállapítás, hogy „a Bibliában verbális eseményeken kívül nincsenek más események. Minden, ami a Bibliában van, verbális formán, a szón keresztül jön hozzánk.” *Frye* ezzel arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a Bibliai szavai nem egy önmagukon túlmutató, fontosabb valóság és igazság médiumai, nincs történelmi mögöttesük, hanem azonosak szó önmagukkal. Vagyis, akárcsak a művészet nyelve, ez a nyelv sem a referenciális funkcióra épül.

Ez az elképzelés a bibliai beszédmódot „az elbeszélésről szóló elbeszélés” problémakörébe utalja. A Biblia olyan nyelvi megnyilatkozás, amely minduntalan visszajelez:

- magára a nyelviségre (metanyelvi funkció);
- az alkalmazott formanyelv, a kommunikációs csatorna milyenségére (fatikus funkció);
- előrejelzések és visszautalások révén a mű más helyeire (önidézés, belső intertextualitás);
- a befogadóra (konatív funkció).

A megszólalás tehát egyaránt alkalmazza a metanyelvi, a fatikus és a konatív nyelvi funkciókat, vagyis azokat az eszközöket, amelyekkel a művészi önreflexiók eljárások is élnek.

1. A Biblia kódra irányuló, metanyelvi tüneteinek első állomása maga a biblia szó, amely a főníciai Gubla (görögösen Büblosz) városnévből, a görög büblosz kifejezésből származik, jelentése pedig: íróanyag, papirusz, könyvtekercs. A könyv mivoltát hangsúlyozó Biblia másik neve is öntükröző, hisz a Szentírás megnevezés is a leírt szavakban jelöli ki a mű tárgyát.

A Biblia szövege, bármennyire is heterogén, abban mégis feltűnően egységes, hogy minduntalan hangsúlyozza a beszélés, a mondás aktusát. A példázatok cselekvéstől hemzsegó anyagában az eseményeket általában nem közvetlenül tárja elének a szöveg, hanem valakit beszéltet: „Monda az Isten”, „szóla az Úr”, „Jézus pedig felele és monda”, „és prédikál vala ezt mondván”, „ezt mondván: Ezt mondjátok Ezékiásnak, a Júda Királyának, mondván...” stb. (A legutolsó példában a beszédaktusok halmozása az áttételt többszörössé teszi.) Az ilyen típusú mondatok elsősorban nem az eseményekre irányítják a figyelmet, hanem a beszélő szubjektumra, a nyelvi kifejezésmódra, a hangos, retorikus beszédre, a beszéd által megszűrt, értelmezett másodlagos valóságra. A döntéseket, az áldást, az átkot, a jóslást mindig az „és monda” fordulat vezeti be. Ez a sajátos verbalizmus a „meghirdetés”, a „kinyilatkoztatás” formai jegye, annak a meghirdetésnek, kérügmának, amelyet *Frye* a bibliai retorika alapsajátosságának tart. A meghirdetés beszédte-

vékenység, s a beszédjelleg hangsúlyozása révén kialakul a szentbeszéd, a szentírás folyamatos öntükröző jellege.

2. A bibliai nyelvi/formai öntudataról tanúskodnak azok a szövegszerű kitételek, amelyek az isteni ige milyenségére reflektálnak, kommentálják a „meghirdetés” alaktanát. „És ilyen sok példabeszédekben szólja vala nékik; az ő tanítványainak pedig külön mindeneket megmagyaráz vala.” (Márk, IV. 33–34); „Azért szólok példabeszéd által nékik, mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, sem értenek.” (Máté, XIII. 13.) A választott műfaj, a példázat megjelölése az ilyen beszédegységek műalkotásszerű kialakításának tudatosságát leplezi le.

3. A bibliai önreflexió legmélyebb árama az a belső párbeszéd, amely az Ószövetség és az Újszövetség között folyik. A hivatkozások által kialakított belső intertextualitás a próféciák és a beteljesülés logikai keretében mozog, de egyúttal létrehozza a modern önidézéses szövegszervezés ősmo­delljét is. „Az Újszövetség azzal kezdődik, hogy az Ószövetséget visszhangozza” – írja Frye, s a párbeszédszerűségben a vallásos ember lényegét ismeri fel, hisz az imádság is párbeszéd. Istennel és önmagunkkal. A párhuzamok arról tanúskodnak, hogy a Testamentumok a típus/antitípus mintájára egymást hordozzák magukban. A Szentírás az i. e. 15. századtól keletkezett heterogén szövegek antológiája, s két alapvetően különböző egysége mindennek ellenére motívikus, szimbolikus és emblematis­kus egybeesések, továbbgyűrűző ismétlődések révén teremti meg a benső párbeszéd és az öntükrözés áramkörét, ritmusát.

Az ószövetségi teremtéstörténetre például az újszövetségi János-evangélium felel, olyképp, hogy a világteremtést a szótól teszi függővé: „Kezdetben vala amaz Ige, és az az Ige vala az Istennél, és az az Ige Isten vala. Ez az Ige kezdetben az Istennél vala. Mindenek ez által teremtettek, és ő nála nélkül semmi nem teremtett, valami teremtett, ez benne vala az élet, és az élet vala az embereknek ama Világosságok.” (János evangéliuma, 1–4.) Northrop Frye szavaival: „Elsőként ott van az Ige, a kreatív Szó, s ez a Szó fényt teremt, a fény pedig ragyog az őt értetlenül körülvevő sötétségben. Az Igeről megtudjuk, hogy nem más, mint Jézus.”

A bibliai explicit metanarráció magvát képezi ez a fejtegetés, miszerint az alanyt és a tárgyat egyesítő, mágikus erejű szó, az Ige hatalma teremtette a világot. „És amaz Ige testté lett” (János evangéliuma, I. 14.), a szó, a beszédaktus átlényegül azzá, aki beszél, a megszólalónak egyetlen lehetséges létformája a beszéd, s éppen ezért kell ennek a szónak világteremtő erővel bírni. János evangéliumában a szóról szóló szó nemcsak a bibliai önreflexió tünete, hanem a kreatív szó maga a „meghirdetés”, a kinyilatkoztatás, a szent többlettel bíró közlés, amire a bibliai metanarráció a „monda”, a „mondván” kifejezések beiktatásával minduntalan figyelmeztet.

A bibliai explicit metanarráció magvát képezi ez a fejtegetés, miszerint az alanyt és a tárgyat egyesítő, mágikus erejű szó, az Ige hatalma teremtette a világot. „És amaz Ige testté lett” (János evangéliuma, I. 14.), a szó, a beszédaktus átlényegül azzá, aki beszél, a megszólalónak egyetlen lehetséges létformája a beszéd, s éppen ezért kell ennek a szónak világteremtő erővel bírni. János evangéliumában a szóról szóló szó nemcsak a bibliai önreflexió tünete, hanem a kreatív szó maga a „meghirdetés”, a kinyilatkoztatás, a szent többlettel bíró közlés, amire a bibliai metanarráció a „monda”, a „mondván” kifejezések beiktatásával minduntalan figyelmeztet.

4. A Biblia okító, értelmező, példalózó, beavató és sugalmazó alapállásából következő, hogy a hallgatóság, a befogadó felé nyitott. A konatív nyelvi funkció eleven működéséről tanúskodnak a parabolákhoz fűzött magyarázatok, a lehetséges értelmezések és félreértések latolgatása, a hallgatósághoz igazított figuratív beszéd. Jézus „szavait a pásztorokból, halászból, koldusokból, pusztalakókból, földművesekből álló egybegyűltekhöz és követőkhöz intézi, s a hasonlat- és képkincs, a jelek megválogatásában is ehhez alkalmazkodik”. (*Thomka Beáta*)

Vallási és világi hermeneutika szempontjainak talán merész közelítésével olyan kérdéseket próbáltunk felvetni, amelyek révén Frye „kettős tükrében” a tükröző visszaverődések, árnyvetülések sokaságát sejthettük meg. Kétségtelen, hogy a Biblia nyelvalkotás, szövegszervezési mintáinak vizsgálata megkerülhetetlen a metanarratív prózapoetikák feldolgozásakor.

Irodalom

Žmegač, Viktor: *Povijesna poetika romana*. GZH, Zágráb, 1887.

Frye, Northrop: *Veliki kod(eks)*. Biblija i knjževnost. Beograd, 1995.

Uő.: *A Biblia igézetében. Esszé, prédikáció, interjú*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995.

Thomka Beáta: *Áttetsző könyvtár*. Jelenkor, Pécs, 1993.

Szent Biblia. Fordította: Károli Gáspár. Kiadja a Brit és Külföldi Biblia Társulat, Budapest, 1899.